

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ЦЕНТР ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ

Кафедра «Філософія та соціологія»

І.В. Толстов

**Кордоцентризм в українській філософії:
Г.С. Сковорода та П.Д. Юркевич**

Конспект лекції

Харків - 2013

Толстов І.В. Кордоцентризм в українській філософії:
Г.С. Сковорода та П.Д. Юркевич: Конспект лекцій. – Харків:

УкрДАЗТ, 2013. – 22 с.

Конспект лекцій підготовлено відповідно до програми навчального курсу «Філософія» для технічних спеціальностей і є складовою частиною обов'язково навчального курсу філософії.

Даний конспект лекцій покликаний допомогти студентам за короткий період зорієнтуватися в складному предметі української філософської думки, засвоїти основні, випробувані часом, філософські істини, навчитись самостійному мисленню та його застосуванню у вирішенні професійних, громадянських та особистих проблем.

Навчальний матеріал у даному конспекті поданий в історико-філософському аспекті, вивчивши який, кожен студент зможе перевірити себе, відповідаючи на питання, що розміщені в кінці кожного параграфа і призначені для самоперевірки. Матеріали конспекту лекцій можуть і повинні бути використані для підготовки до семінарських занять з філософії, написання рефератів, як матеріал для дискусій.

Рекомендується для студентів технічних спеціальностей денної форми навчання, які вивчають програмний курс філософії.

Бібліогр.: 13 назв.

Конспект лекцій розглянуто і рекомендовано до друку на засіданні кафедри «Філософія та соціологія» 17 грудня 2012 р., протокол № 5.

Рецензент

проф. В.М. Петрушов

І.В. Толстов

Кордоцентризм в українській філософії: Г.С. Сковорода та
П.Д. Юркевич

Конспект лекції

Відповідальний за випуск Толстов І.В.

Редактор Буранова Н.В.

Підписано до друку 25.12.12 р.

Формат паперу 60x84 1/16. Папір писальний.

Умовн.-друк.арк. 1,0. Тираж 50. Замовлення №

Видавець та виготовлювач Українська державна академія залізничного транспорту,
61050, Харків-50, майдан Фейербаха, 7.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2874 від 12.06.2007 р.

ЗМІСТ

Вступ.....	4
1 «Філософія серця» Г.С. Сковороди.....	5
1.1 Життя і творчість Г.С. Сковороди.....	5
1.2 Ідея серця у філософії Г.С. Сковороди.....	8
2 Антропологічні виміри «філософії серця» П.Д. Юркевича..	11
2.1 Два періоди життя і творчості П. Д. Юркевича.....	11
2.2 Серце та його значення в духовному житті людини.....	14
2.3 Від «філософії серця» до філософії державництва.....	17
Список літератури.....	22

ВСТУП

Питання про сутність людини завжди хвилювали і мудреців, і простих людей. Хвилювали вони і вітчизняних представників «філософії серця» П.Д. Юркевича, Б.П. Вишеславцева, І.А. Ільїна, С.Л. Франка, Д.І. Чижевського, які в душі православного християнства осмислювали природу людини, роблячи акцент на серці як місці зустрічі з Богом, осередку Божественної любові, духовному, душевному та фізичному центрі людини. Основоположником цього вчення є український філософ – Г.С. Сковорода, філософія якого була пронизана ідеями кордоцентризму.

Поняттю серця належить центральне місце в українській філософії. Серце розглядається як надзвичайно насичений різноманітними смислами глибинний символ. У ньому коріняться моральні стани, воля, всі почуття взагалі і особливо релігійне почуття, з нього виходить любов, і, в тому числі, серцю приписується гносеологічна (пізнавальна) функція. На відміну від західноєвропейських філософів, більшість вітчизняних мислителів розуміють процес пізнання не як холодний, розумовий, відсторонений від людини акт, а як жагуче прагнення до істини, глибоко особистісний, інтимний, теплий, забарвлений гамою емоцій, схвильований стан душі. Вони впевнені, що осягає, споглядає і розуміє зовсім не тільки один інтелект, осягнення ширше, ніж мислення, ніж інтелектуальне пізнання. Серце осягає багато того, що недоступно інтелекту. Красу, моральні цінності неможливо виразити через раціональні поняття, вони сприймаються серцем. Крім того, серце у вітчизняній філософії розглядається як перше джерело нашого знання.

У символі серця відображений духовний центр особистості, який полягає в спогляданні ідей, а також – момент вільного прагнення, любові та творчості. Серцевий центр людини має дві тісно пов'язані між собою функції: гносеологічну та етичну. Їх єдність, єдність осягнення і творчості, знання і любові найповніше виражає сутність серця.

1 «ФІЛОСОФІЯ СЕРЦЯ» Г.С. СКОВОРОДИ

1.1 Життя і творчість Г.С. Сковороди

Народився Григорій Савович Сковорода 3 грудня 1722 р. у селі Чорнухи Лубенського повіту на Полтавщині в козацько-селянській родині. Початкову освіту отримав у сільській школі та мандрівних дяків. У 1734 р. був прийнятий до Києво-Могилянської академії, де навчався до 1741 р., повертаючись знову до неї в 1744–1745 та 1751–1753 рр. В 1741–1744 рр. служив співаком придворної капели у Петербурзі, а потім у складі посольської місії (1745–1750 рр.) перебував в Угорщині, мандрував по Австрії, Словенії, Польщі, Італії, частково Німеччині. Є припущення, що Сковорода слухав І. Канта. Повернувшись у 1753 р. на батьківщину, обійняв посаду учителя поетики Переяславського колегіуму. Сутички з єпископом Никодимом Стрибницьким змусили його піти з колегіуму і стати домашнім учителем поміщика Степана Томари (1757–1759 рр.). З 1759 по 1766 роки викладав у Харківському колегіумі. За цей час побував у Москві, обійшов пішки всю Слобідську Україну. Не знайшовши спільної мови з офіційними наставниками, Сковорода повністю пориває з колегіумом, обирає життя мандрівного філософа-проповідника. 25 років мандрує він селами Лівобережної України, сусідніми областями Росії, пише свої філософські діалоги, усно і письмово розповсюджує просвітницькі ідеї. За цей час ним було написано 18 творів, зроблено 7 перекладів з латинської на російсько-українську мову того часу. Серед цих праць найбільш відомими стають «Сад божественних пісень», «Байки Харківські», «Початкові двері до християнської доброзвичайності», «Нарцис», «Асхань», «Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті», «Алфавіт світу», «Ікона Алквіадська», «Жона Лотова», «Двоє», «Благодарний Еродій», «Брань Архістратиґа Михайла із сатаною», «Убогий жайворонок», «Потоп зміїн» та ін., переклади Плутарха, Ціцерона. Свої твори філософ писав старою українською мовою, рясно оздобленою церковнослов'янізмами. Помер Г. Сковорода 9 листопада 1794 р. в с. Іванівка (тепер Сковородинівка Харківської області). Перед смертю попросив, щоб на його

могилі не ставили хреста, а написали: «Світ ловив мене, та не спіймав».

Існують різні оцінки творчості Сковороди і його особистості. Його називали українським Сократом, степовим Ломоносовим, нашим Піфагором, Лейбніцем. Д. Чижевський назвав Сковороду першим східнослов'янським філософом, виводячи його філософію з німецького містицизму. Є й протилежні оцінки. Г.Г. Шпет називав його «псевдонародним філософом», який засвоїв кілька моралістичних тривіальностей, а врешті-решт прикривається біблійною мудрістю, «засипає очі і вуха читача – до його знесилювання, до одурманювання біблійним піском... Сковорода від початку до кінця – мораліст. Не наука і не філософія як така володіють його помислами, а лише шукання для себе і вказівка шляху іншим, що веде до щастя і блаженства». У повісті Ю. Мушкетика «Диявол не спить» однокурсник Сковороди, такий самий мандрівний дяк, як і він, тільки життєлюб, активної діяльної вдачі, звинувачує мислителя в тому, що той у своїй втечі від світу не пожалів навіть маленького птаха, не говорячи вже за сироту чи вдовицю, залишився байдужим до розгрому Харківського колегіуму С. Миславським, розправи над гайдамаками, серед яких було немало їх однокашників та студентів академії, думав тільки про себе, втішення своєї гордині.

Звичайно, легше давати оцінки чужим діянням і творчості безвідносно до часу та умов життя того, кого оцінюєш. Варто зазначити, що Г. Шпет загалом не вважав мораль філософією, бо філософія для нього – це чиста наука, чисте мислення, теорія сама по собі. І світ, від якого тікав Сковорода, – це не природний світ, космос, а світ соціальних відносин, суспільного життя, який аж ніяк не був ідеальним ні за часів мислителя, ні пізніше. Це світ зла, і він досить конкретний у характеристиці Сковороди: «Мыр же есть море потопляющихся, страна моровою язвою прокаженных, ограда лютых львов, остров плененных, торжище блудников, улица властолюбная, пещь распалая похоти...» [5]. Саме цей світ він мав на увазі, коли говорив, що світ ловив його, та не спіймав. Не зводилася до проповіді бездіяльності і його ідея «втечі» від світу як втечі від боротьби зі злом. У листі до М. Ковалинського досить чітко дається відповідь і на це

питання: «Ні про що не турбуватися, ні за що не переживати – значить не жити, а бути мертвим, адже турботи – рух душі і життя, а життя – це рух» [5].

Не менш однобічними є судження про Сковороду як першого українського і навіть східнослов'янського філософа, українського Сократа, а тим більше Піфагора чи Лейбніца. Філософія Сковороди зростала не на голому місці. Вона мала своїх попередників, де досить важко встановити, хто був першим, а хто наступним, бо часто-густо визнання першості – це приписування одному надбань інших. Були традиції давньоруської пори, високий філософський професіоналізм К. Транквіліона-Ставровецького (з яким Сковороду ріднить немало спільних думок), сучасників мислителя (М. Козачинського, Г. Кониського), були й інокультурні впливи (античності, німецького містицизму). Ще менше підстав порівнювати чи ототожнювати Сковороду і Сократа з огляду на мову їх філософствування і стиль мислення. При певній спільності їх орієнтації на етико-моральну проблематику мова Сковороди – це мова образів і символів, тоді як Сократ прагнув надати кожному судженню і кожній думці ясного і чіткого значення. Що стосується порівнянь Сковороди з Піфагором, Лейбніцем, Ломоносовим, то вони загалом недоречні, бо тут зовсім інші типи діяльності, підходи до постановки тих чи інших проблем, характери їх розв'язання.

Кожний мислитель завжди залишається сам собою, і його потрібно сприймати таким, яким він є, а не підганяти під інших. Під філософією Сковорода розумів «любов до мудрості», що «скеровує усе коло дій своїх до тієї мети, щоб надати життя духу нашому, благородство серцю, світлість думкам, яко голові всього», тобто спосіб самоусвідомлення і самоствердження людини в світі. Він дійсно зробив зі свого життя свою філософію, втілював філософію у своє життя як спосіб реалізації практичної дії щодо затвердження власних ідеалів. Саме в цьому велич Сковороди як мислителя, і вона не потребує ні спростування, ні підтвердження. Останнє зробила сама історія, надавши Сковороді всесвітнього визнання, свідченням чого є занесення його імені до календаря достопам'ятних людей, дати життя і творчості яких відзначаються ЮНЕСКО. У себе на батьківщині Сковорода мав

повагу і популярність серед усіх верств сміливістю думки, щирістю почуттів, відвертістю в пошуках вирішення питання про істинний сенс буття. Він був завжди веселим, бадьорим, поміркованим, усім задоволеним, мав побожність, вченість без чванливості та поведження без лестоців. Праці Сковороди переписувалися і зберігалися, а їх списки розповсюджувалися далеко за межами України.

1.2 Ідея серця у філософії Г.С. Сковороди

Філософія Сковороди суцільна і монолітна, побудована в одному стилі, пронизана одним духом, де головним постає передавання внутрішнього досвіду, зображення шляху на «переображення» серця до вищої духовності. Гостро відчуваючи якусь первісну надломленість буття, що веде до страждання серця та душевної смутності, за якими ховаються страх і клопіт, він вбачає вихід з них у досягненні внутрішньої свободи незалежно від зовнішнього світу, зверненні всередину до самого себе, подоланні пристрастей, помилкової гонитви за принадами світу. Метою життя для нього були радість і веселість серця, внутрішня злагода, міцність душі. Досягнення цього блаженного спокою і було для Сковороди мистецтвом життя, філософією. Звідси ще одна особливість його філософії – практична спрямованість. Коли життя є філософія, а філософія людини має зумовлювати її життя, то природно, що в центрі уваги філософії мають бути поставлені етико-моральні проблеми як практичне завершення і мета філософії теоретичної. У Сковороди не бракує теоретичної філософії, проте основним для нього в людині є не «теоретичні», «пізнавальні» здібності, а глибше за них емоційно-вольове начало людського духу – серце людини, з якого піднімається, виростає і думка, і стремління, і існування.

Сковорода вважав, що «родник вечных лучей сердце. ...сердце есть истинный Бог... Что есть бо в человеке глава, аще не сердце? Корень древу, солнце мыру, царь народу, сердце же человеку есть корень, солнце, царь и глава» [5]. Він звертав особливу увагу на те, що головне в людині не зовнішні її прояви (тілесні чи розумові), а глибинна, яка іноді прикривається

красивими соціальними масками, суть. «Человек зрит на лице, а Бог зрит на сердце», – навчав філософ.

Недарма людина, яка бездушно міркує та діє, називається безсердечною, черствою, з кам'яним серцем. Більш того, з одного боку, такі людські прояви, як любов, патріотизм, творчість, неможливі без серця, з іншого боку, розум не здатний їх зрозуміти, бо їх можливо лише відчутти серцем. А спілкування безсердечних людей – це обмін інформацією, поверхнєве торкання, комунікація, яка породжує байдужих аватарів (наприклад, у віртуальному «Світі Інтернету»), глибинне ж проникнення, «спілкування душ», «спорідненість душ», задушевність можливі лише для сердечних людей, які дивляться не на «мертвий» екран комп'ютера або смартфона, а в очі живій людині.

Осередком, центром духовного в людині є серце. Воно є «вмістилищем» «Я». Тільки в глибині серця людина може зустрітися з Богом і своїм істинним, божественним «Я». Глибоко духовна людина відчуває свою органічну єдність з Богом у своєму серці і вигукує, як і філософ Григорій Сковорода: «Боже сердца моего! Сиесть: сердце мое в Тебе, Ты же взаимно в сердце мне преобразился» [5]. Цей містичний досвід доступний лише небагатьом і викликає благоговійний трепет, глибокий спокій і радість, почуття нескінченної подяки і любові до Бога і всіх живих істот.

Інтенція на духовні цінності розкриває божественне і вічне «Я» в людині, інтенція на плотські, матеріальні цінності – «будить» у людині сатанинське, минуше і темне її «Я». Мудра людина повинна приборкувати свою плоть, яка роздирається пристрастями, і заспокоювати бурі в морі почуттів, щоб досягти миру та спокою в душі та серці.

Яким же чином людина може розкрити та зміцнити в собі мудре, чисте серце, божественне «Я»? Сковорода вважає, що перш за все людина повинна культивувати в собі почуття вдячності за все, що приводить до радісного і світлого стану душі. Філософ зазначає, що дурна людина за будь-яких обставин завжди знайде, чим бути незадоволеною, все їй мало, а звідси – «сутінки» душі, зневіра, страждання та ін. «Из неблагодарности уныние, тоска и жажда, из жажды – зависть, из зависти – лесь,

хищение, татьба, кровопролитие и вся беззаконий бездна. В бездне же сей царствует вечная печаль, смущение, отчаяние и с неусыпным червием удка, увязшая в сердце. Сим образом живет весь мир» [5]. Джерелом зневіри, за Сковородою, є невдячне серце. Мудра людина, навпаки, завжди знайде, за що дякувати Господу і долі, і тому серце її чисте та радісне. Духовна людина навіть у найважчій ситуації знаходить у собі сили подякувати Богові за те випробування, яке випало на її долю. Страждання опускає людину в глибину власного серця, де відбувається зустріч з Божеством і пізнання свого істинного «Я» та світу. Часто саме у стражданнях прокидається одна з найважливіших якостей духовної особистості – совість.

Є три сили, які допомагають людині жити та виживати в найекстремальніших ситуаціях і фізично, і духовно. Перша сила – це сила організму (тіла). Друга – це сила волі (голова). Третя сила – сила любові (серце). Третя сила може творити дива, вона найсильніша та найважливіша в людині. Любов породжує прагнення до турботи, захисту кожної істоти, творіння на благо світу та людей. Це прагнення не нав'язане ззовні почуттям обов'язку, пропагандою або рекламою, а є актом внутрішнього вільного волевиявлення духовної особистості. «Бренный кумир ограничен, заключаем теснотою, – розмірковує з цього приводу Сковорода. – Духовный же человек есть свободен» [5].

Питання для самоперевірки

1 Охарактеризуйте зміст основних ідей кордо центрizmu Г. Сковороди та їх роль у подальшому розвитку вітчизняної філософії.

2 Що, за Сковородою, складає глибинну сутність будь-якої людини?

3 Яким чином людина може розкрити та зміцнити в собі мудре, чисте серце?

4 Розтлумачте епітафію на могилі Г. Сковороди: «Світ ловив мене, та не спіймав». Що, на Вашу думку, у життєвому прикладі філософа є гідним наслідування, а що – ні?

2 АНТРОПОЛОГІЧНІ ВИМІРИ «ФІЛОСОФІЇ СЕРЦЯ» П. Д. ЮРКЕВИЧА

2.1 Два періоди життя і творчості П. Д. Юркевича

Памфіл Данилович Юркевич народився 16 лютого 1826 р. у селі Ліпнява Золотоноського повіту на Полтавщині в сім'ї священика. Після закінчення Переяславської духовної семінарії 1847 р. поступив до Київської академії, яку успішно закінчив 1851 р. Від цього часу і до 1861 р. він викладає в Академії історію філософії та німецьку мову. У 1861 р. після понад десятилітньої перерви у Московському університеті було відкрито кафедру філософії і саме П. Юркевич її очолює. У вищих навчальних закладах Москви він читав курси історії філософії, логіки, психології, педагогіки, а від 1869 р. і до смерті виконував обов'язки декана історико-філологічного факультету Московського університету. У 1873 р., після смерті своєї дружини, він тяжко захворів і 4 жовтня 1874 р. помер. П. Юркевича було поховано на цвинтарі Данилового монастиря у Москві.

Талановитий учень українського філософа, а згодом визначний російський мислитель Вол. Соловйов справедливо стверджував, що індивідуальний характер Юркевича формувался на загальному тлі української природи, їй відповідала його задумливість, заглибленість у самого себе, чутливість більш інтенсивна, ніж екстенсивна, а також упертість і замкненість, що доходила до хитрості. Характерною рисою Юркевича є його надзвичайна обережність, яка стримувала його від побудови загальних, абсолютних філософських систем. У статті «Три характеристики. М. М. Троїцький, М. Я. Грот, П. Д. Юркевич» Соловйов таким чином оцінює діяльність і творчість свого учителя: «Він був свідомим ворогом поспішних узагальнень та безпідставних побудов і упереджень філософських систем», проте Юркевич був «глибоким мислителем, читав надзвичайно цікаві змістовні лекції».

Із 48 років життя, із 23 років самостійної творчої діяльності цього філософа 10 років припадає на київський, а 13 – на московський періоди. Між цими двома періодами існує істотна

відмінність як з огляду на спрямування творчої діяльності П. Юркевича, так і зважаючи на той суспільно-духовний клімат, на тлі якого проходила діяльність філософа.

П. Юркевич залишив по собі невелику літературну спадщину. За життя він здійснив всього 12 публікацій, з них лише п'ять припадає на московський період. До того ж серед них переважали праці з питань педагогіки. Власне філософії присвячено лише одну – публікацію промови, виголошеної на урочистому зібранні Московського університету 1866 р. на тему «Розум за вченням Платона і досвід за вченням Канта», в якій підсумовувались окремі ідеї, обґрунтовані ним протягом інтенсивної творчої діяльності у Києві, що мала своїм підсумком публікацію протягом трьох років з 1859 по 1861 р. семи праць, найголовніші серед яких: «Ідея», «Серце та його значення в духовному житті людини, згідно із вченням Слова Божого», а також «З наук про людський дух» та «Матеріалізм і завдання філософії».

Пояснень такої диспропорції у творчій діяльності протягом двох періодів життя філософа давалось багато.

Д. Чижевський, характеризуючи духовну атмосферу, що оточувала П. Юркевича у Москві, зазначав: «З незрозумілих причин матеріалізм (а саме найбільш примітивна його форма – «механічний матеріалізм») вважався на ті часи якимось зв'язаним з радикалізмом політичним. Цього було досить, щоб уся прогресивна російська журналістика, в цей період максимальної філософської некультурності (дванадцятилітня заборона викладання філософії в університеті зробила своє), накинулася на Юркевича, як на політичного ворога. Цю полеміку важко назвати інакше, як хрестовим походом темноти і некультурності, яка, не маючи сили боротися з думкою силою думки, підмінила полеміку лайкою, брехнею і особистими нападами. Проти цього знаряддя у Юркевича не було сили і він замовк на довгі роки... Чи може бути життя трагічніше?» [9].

Сказане – не перебільшення. Саме так сприймав ситуацію П. Юркевич. З гіркотою, душевним болем він писав: «Наша епоха перебуває, дійсно, в прямій протилежності з середньовічною. Дуже часто трапляється, що нині в ім'я цілком невинних природничих наук переслідують і піддають тортурам людину за її

любов до істини духу, як колись поважні інквізитори піддавали тортурам і переслідували її в ім'я Христове за її любов до істин природознавства...» [12]. П. Юркевич, як і інші представники Київської релігійної філософії, обстоюють право філософії на вільний розвиток, який, на їхню думку, неможливий ані з позицій середньовічного ототожнення філософії з релігією, ані з погляду радикальних просвітницьких концепцій, що в ім'я торжества науки заперечували як релігію, так і філософію. Саме тому, насамперед, неприйнятною є для П. Юркевича позиція критикованого ним матеріалізму.

«Матеріалізм нинішнього часу, – пише він, – вирішує під іншими формами те саме завдання знання, під тягарем якого впав абсолютний ідеалізм» [12]. Він намагається переконати, що знанню все доступне, все прозоре, немає нічого, що слід було б віднести за межі компетенції теоретичного розуму, віддавши його сфері почуттів, поетичного натхнення й релігійного піднесення. Критика матеріалізму для П. Юркевича є передумовою з'ясування питання про сутність філософії, особливостей її принципів засад. Справа філософії пов'язана з життям духу. Й для того, аби зрозуміти, що є філософія, П. Юркевич виразно розрізняє дух і свідомість. Заперечуючи проти притаманного для філософії І. Канта ототожнення духу і свідомості, П. Юркевич стверджує, що дух є дещо більше, ніж свідомість, ніж пізнавальна діяльність, він є існуючий предмет, реальна субстанція, яка в своїх станах і діях містить набагато більше, ніж скільки може увійти в свідомість. Отже, філософія як усвідомлення духу залежить від нього. Разом з тим, оскільки дух ширше за свідомість, необхідно з'ясувати поле, на якому, власне, реалізує своє покликання філософія.

Покинувши назавжди Україну, Юркевич до самої смерті залишається щирим українцем (про що неодноразово «згадували» у московській пресі та у колі науковців, найчастіше у негативному плані). Навіть займаючи посаду декана історико-філологічного факультету, філософ залишався в усіх відношеннях чужим, так звана «суспільна думка» або обливала його брудом, або зовсім не помічала. Проте, навіть М. Чернишевський, з яким досить часто полемізував П. Юркевич, критикуючи матеріалістичну філософію революціонерів-

демократів, змушений був визнати, що у російську культуру Юркевич вніс традиційний український струмінь духовного пошуку та високоінтелектуального просвітництва.

2. 2 Серце та його значення в духовному житті людини

Слід зазначити, що філософи усіх часів врешті-решт підходили до розуміння того, що буття навколо нас надто складне, суперечливе, динамічне, і тому місце людини в цьому світі, її гідність як невід'ємна моральна цінність та перспективи самоствердження були незмінно актуальною темою від давнини до сучасності, з тією лише різницею, що кожна історична епоха по-своєму «бачила» ідеал гідної особистості і шляхи досягнення нею своєї моральної досконалості. Тому проблема людини та її самоствердження ніколи не втрачала своєї актуальності і надалі постійно вимагатиме свого детального і всебічного наукового осмислення як головна проблема філософії. Зокрема, концептуальні погляди П. Юркевича щодо зазначеної теми можна охарактеризувати як аналіз внутрішньої духовної сутності людини та пошук її «меж» у контексті власного буття і «співбуття» з оточуючими на засадах мирного співіснування.

Майже всі філософські праці Юркевича просякнуті ідеєю антропологізму – в них автор розкриває своє особливе розуміння людини, якій властиві індивідуальна духовність, конкретність, сердечність, свобода волі.

Вивченню людини присвячена праця філософа «Серце та його значення у духовному житті людини за вченням слова Божого», в якій подається змістовний аналіз та показана специфіка теїстичної антропології автора. Цей твір засвідчує, що антропологізм, зорієнтований на гуманізм крізь призму життєдіяльності особи, є для нього основним. На початку статті Юркевич приділяє увагу характеристиці та становленню джерел «філософії серця» в історії розвитку вітчизняної філософії. Підхід до теми «серця» як відображення моральної та інтелектуальної суті особистості, що веде свій початок від Старого Заповіту, був одним із визначальних для християнського богослов'я. «Серце» у

православ'ї виступає як абсолютний центр, через який можливий містичний дотик із Богом.

Досліджуючи проблему людини з позиції релігійно-ідеалістичної антропології, філософ стверджує, що людина являє собою органічне поєднання «серця» і «голови» (розуму), як двох душевних сторін однієї конкретної людської суті. Аргументацію свого антропологічного підходу він запозичує із Святого Писання, в якому «серце» розглядається як осередок усього тілесного та духовного життя людини. Юркевич стверджує, що «серце» складає основу «всіх пізнавальних дій душі», пізнати всім «серцем» – значить «зрозуміти цілком». «Серце» здатне зрозуміти такі душевні стани, які не піддаються абстрактному розуму. Саме ж знання, стаючи душевним станом людини, відкривається не в голові, а в «серці», куди воно повинно проникнути, щоб стати рушієм духовного життя. Крім того, «серце» є осередком морального життя людини. Лише рухи серця мають моральне достоїнство. Філософ завжди виступає проти ототожнення мотивації людського вчинку з розумністю та проти недооцінки його моральної основи.

«Серце» у Юркевича є вираженням глибокої основи всієї духовної суті. У «серці» людини «криється основа того, що в її уяві, почуванні і вчинках набуває вона свою особливість, у якій відображається її душа, на основі якої вона набуває таке особисте, часткове визначене спрямування, в силі котрого вони є виразом не загальної духовної істоти, а окремої живої дійсно існуючої людини» [9]. Юркевич на підставі цього положення відстоював виняткову вартість кожної конкретної, унікальної й індивідуальної людської особистості, такий напрямок думки поєднував його з екзистенційним сприйняттям людського буття. Цей прояв виняткової унікальності людського духу є загальною підставою для пояснення основної ідеї антропологізму – моральної свободи людини. Розкриваючи сутність цього положення, Юркевич стверджує, що людина здатна творити справи «морально вартісні» тільки за допомогою власної свободи, а ті справи, котрі виконуються нею згідно з «послухом законів», ніякої моральної цінності не мають, а мають виключно формально-юридичну вартість. Справи «добра і правди»

витікають із «чистого і вільного серця», і тільки такі види діяльності людини мають велике морально-етичне значення.

Тема «серця» мала подальший розвиток у таких працях Юркевича, як «Мир із ближніми як умова християнського співжиття» та «Із приводу статей богословського змісту, розміщених у «Філософському лексиконі» (критично-філософські уривки)». У першій невеликій статті автор розробляє ідеал морального людського співіснування. Людина постійно відчуває потребу спілкування, морального потягу до інших людей. Це, власне, те, що відрізняє її від інших істот, – почуття добра, ширості, співчуття, релігійності, відкритості душі, тобто все те, що називається людяністю. Мир із людьми, на думку Юркевича, потребує, щоб «людина була у мирі із самим собою або щоб вона мала внутрішній душевний спокій, який досягається самовладанням, перемогою над пристрастями, дослуховуванням до голосу совісті, особливо ж діяльною відданістю волі Божій. У цій статті філософ намагається обґрунтувати залежність мирного співіснування народів від їх внутрішнього духовно-морального світу, глибокої релігійної віри.

В контексті «філософії серця» важливим є положення Юркевича про виховний процес як практичне заняття, що складається з дій і протидій, із боротьби та опору; воно не тільки навчає вихованця, яким він повинен бути, але й робить його таким; воно є сила, яка здійснює ломку, перебудову, влаштування й перевлаштування внутрішнього життя вихованця. Це судження чітко окреслює значення виховання як дієвої, творчо-активної сили в антропології українського мислителя, що формує людську особистість. Виховний процес пов'язаний з «релігією гуманності», основу якої, за Юркевичем, складають шість чеснот: мислення, позбавлене забобонів, любов до людей, сумирність, толерантність, благодійність, побожність (до речі, релігія Будди також встановлює шість досконалостей: милосердя, моральність, знання, активність, терпіння та любов).

Осмисливши традиційні, суспільно-родинні фактори становлення особистості, Юркевич уважно вивчає унікальну індивідуальність кожної окремої людини, її специфічний розвиток, оскільки феномен особистості не піддається діям

зовнішніх сил. Людина не може бути виявленням суспільного чи родинного духу. Загальні підстави існування індивіда створюються в його особистісному і уособленому духовному житті, а дух людини подібний до Божого духу в прагненні до свободи та перемоги над пристрастями.

У «філософії серця» Юркевича вперше набула свого розвитку методологічна теза про визначальну роль історичного знання, моральності, науки про людину щодо становлення пізнавальних здібностей суб'єкта та прагнення світового буття у своїй еволюції поєднатися із божественним, «незмінним та вічно існуючим», а також ствердження єдності досвіду, раціонального знання з надраціональним духовним, визначення свободи волі людини моральністю її вчинків, направлених на добро та любов із духовної сердечної глибини.

2.3 Від «філософії серця» до філософії державництва

П. Юркевич також вважається одним із фундаторів української школи етичної філософії права. Філософсько-правовій проблематиці присвячені такі його праці: «Історія філософії права», «Філософія права», «Філософський щоденник» та інші.

Особливо цікавим є його курс з філософії права, який у поєднанні з новітньою антропологічно-християнською філософією може й сьогодні нам згодитися у нелегкому шляху розбудови української державності. Саме в працях П. Юркевича, на нашу думку, ми можемо знайти ті глибинні корені, які сьогодні настільки необхідні для духовного відродження України та її розбудови як європейської демократичної правової держави.

Сутність «філософії серця» Юркевича досить вдало виражена в його основній ідеї: «Людина починає свій моральний розвиток з рухів серця, яке всюди бажало би зустрічати істоти радісні, які зігрівають один-одного теплотою кохання, пов'язані між собою дружною та взаємним співчуттям. Тільки у цій формі здійснення загального щастя світ представляється йому як дещо гідне існування» [12]. Тобто, філософ вважав, що значення серця у людській діяльності надто важливе. Діяння людини мають високу моральну ціну лише тоді, коли здійснені вільно, з

бажанням, з любов'ю або від серця. Це не означає того, що розум зовсім не відіграє ніякої ролі у поведінці людини, проте це свідчить, що наміри розуму можуть отримати морального змісту лише після того, як вже діємо і живемо за своїм моральним призначенням. Розум (голова) є правлячою силою, а серце – породжуюча сила.

Таким чином, згідно з поглядами П. Юркевича, серце є специфічним органом, який відповідає за духовні процеси. З серцем філософ пов'язує не тільки індивідуальну неповторність людини, але й його моральну гідність. В цьому й полягає, на нашу думку, значення та велич поглядів П. Юркевича.

Особливо треба зазначити, що П. Юркевич розглядає сердечність не тільки як моральну, а й як соціальну, гуманістичну цінність. Тому сердечність, доброта, співчуття, любов та мудрість – це лише неповний перелік того величезного переліку людських чеснот, які український філософ змушує нас та інші покоління пробуджувати у собі. Саме у формуванні духовного світу (духовності) конкретної особистості філософ вбачає, як, до речі, і І. Кант, і формування відповідного державного утворення, де Дух Закону відповідає Духові Нації.

Відповідно до української філософської традиції, в якій тісно пов'язувалися правові норми з нормами моралі в контексті гармонізації людського індивідуального та колективного життя, ідея «морального права» (яка було започаткована ще в Києво-Могилянській академії і розвивалася, в першу чергу, в Харківському та Київському університетах) в особі П. Юркевича знайшла свого гідного продовжувача.

Сутність цієї правової соціально-філософської доктрини полягає у тому, що в ній, у дусі західної «історичної школи» права, будь-які державні інституції й навіть юридичні імперативи розглядаються у нерозривному зв'язку з культурно-історичною традицією певної нації, домінуючими в її свідомості світоглядними цінностями. Тому правові теорії аналізуються, перш за все, в контексті їх моральної цінності, здатності організувати суспільне життя не шляхом зовнішнього державного примусу, а на основі його самоорганізації на неформальних моральних засадах, шляхом формування громадянської свідомості – громадянського суспільства.

Основою громадянської свідомості є духовний розвиток (вдосконалення) особистості та соціуму на засадах національної ідеї та педагогіки, у відповідності із узгодженням прагнень як окремої особистості, так і соціуму не шляхом закону (примусу держави), а шляхом «релігійно-морального закону» – створеного із застосуванням «релігії гуманності» (християнських та загальнолюдських чеснот) і споконвічних моральних засад, притаманних народові. Таким бачить Юркевич шлях побудови гармонійної держави. Тобто Юркевич бачить підґрунтя у традиційній українській громаді – як прообразі громадянського суспільства.

За Юркевичем, стати особистістю – це набути рис, властивих Богові: «Людина призначена проявити себе в образі Божому справами мудрості, правди, любові, святості. Цими рисами безсмертя вона повинна закарбувати своє мізерне земне існування». Для людини особистість не є фактом володіння, а є предметом прагнення. Щоб стати особистістю, потрібна активна діяльність у суспільстві на благо людства за законами правди та любові (а не втеча від соціального обов'язку тощо). Юркевич доводить можливість гармонійного співіснування особистості й соціуму, особистості і природи, яке досягається поєднанням духовності з розумом, моралі з правом, особистості через громаду (громадянське суспільство) з соціумом.

«Філософія серця» П. Юркевича знаходить своє подальше розкриття й у філософії державного будівництва. Бо, на його думку, без серця, без душі людина не спроможна ні на особистий розвиток, ні на самопожертву в ім'я майбутніх поколінь, ні відповідним чином організувати суспільне життя, ні побудувати державу.

Окреслені у працях Юркевича філософські погляди на процес державотворення, викладені ним під час читання у Московському університеті курсу з історії філософії права, знайшли своє узагальнення у його філософському щоденнику. Саме там, полемізуючи з П. Ж. Пруденом щодо справедливості, волі та володарювання, він формулює висновок щодо завдань, які стоять перед державою та релігією: «Не керувати, а привертати, не нав'язувати, а розвивати, не підкоряти, а звільняти – це кінцева мета релігії і держави» [10].

Саме таке розуміння завдань держави – створення умов для самоорганізації суспільства на основі неформальних моральних засад – набуло свого подальшого розвитку у сучасній філософії права. До видатних продовжувачів цього напрямку сучасної філософії права, в першу чергу, можна віднести Б. Кістяківського, П. Новгородцева, М. Драгоманова, М. Ковалевського та інших. Крім того, існує безсумнівний зв'язок між школою філософії права П. Юркевича і такими важливими напрямками західної соціальної філософії ХХ століття, як етичний соціалізм, релігійний екзистенціалізм, неокантіанство, персоналізм, філософія життя.

Питання для самоперевірки

1 На які періоди поділяється життя і творчість П. Юркевича, чим вони відрізняються один від одного?

2 В чому полягає основний зміст антропологічної філософії П. Юркевича?

3 Як співвідноситься «серце» та «розум» у філософії П. Юркевича?

4 Що спільного та відмінного між кордоцентричною філософією Г. Сковороди та П. Юркевича?

Список літератури

- 1 Горський В.С. Історія української філософії: Курс лекції. – К.: Наук. думка, 2004.
- 2 Історія української філософії: Підручник. – К.: Академвидав, 2008.
- 3 Огородник І. В., Огородник В. В. Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій: Навч. посіб. – К.: Вища шк.: Т-во «Знання», 1999.
- 4 Розвиток філософської думки в Україні. – К., 1994.
- 5 Сковорода Г.С. Повне зібрання творів: у 2-х т. – К.: Наукова думка, 1973. Т. 2.
- 6 Сторовойт І. Західноєвропейська і українська ментальність. Компаративний аналіз. – Тернопіль, 1995.
- 7 Філософія: мислителі, ідеї, концепції: Підручник / В.Г. Кремень, В.В. Ільїн. – К., 2005.
- 8 Філософія: Підручник / І. В. Бичко, І. В. Бойченко, В. Г. Табачківський та ін. – К.: Либідь, 2002.
- 9 Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К., 1992.
- 10 Юркевич П. Д. Історія філософії права. Філософія права. Філософський щоденник. – К., 2001.
- 11 Юркевич П. Д. Серце і його значення в духовному житті людини за вченням слова Божого // Історія філософії України. Хрестоматія. – К., 1993.
- 12 Юркевич П. Д. Философские произведения. – М., 1990.
- 13 Ярошовець В. І., Бичко І. В., Бугров В. А. Історія філософії: Підручник. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2002.